

Religious Studies

Vol. 11, No. 21, March 2023, 309-332

(DOI) 10.22034/JRR.2023.303649.1923

Representation of Religious Fact in Football Phenomenon

Allahkaram Karamipur¹

Ehsan Karimiyanha²

(Received on: 2021-09-20; Accepted on: 2022-02-19)

Abstract

The present article discusses the question of how the phenomenon of football can manifest "religious fact" through its presence and competitive and communicative forms in the club or national/world arenas. This phenomenon, while 22 people in a green rectangle compete for a trophy or medal, displays a range of monetary, commercial, aesthetic, artistic, cultural, moral, and religious exchanges. In the meantime, football becomes a complex of players, fans, and club owners, which reveals tendencies; behaviors; cultural, religious, and semantic identities. In this article, with the phenomenological-interpretive method and the semiotic-analytical technique, the football phenomenon is discussed as one of the most important sports that can represent the actions and signs of religious fact. First, the theoretical basis and general approaches to this phenomenon are examined, and then its features and functions are organized under the headings, dramatic dimensions, unpredictability, identity giving, media power, occasion-ritual, magical and spiritual, and in the form of thanksgiving and happiness prostrations. As a result of this study, aimed at understanding the religious fact in football, the malleability and fluidity of this phenomenon in the face of multiple cultures is the most important social field to use symbolic language and to represent the religious fact in the form of gestures and rituals individually and in groups.

Keywords: Representation, Sacred Fact, Football Phenomenon, Religious Fact, Symbol.

1. Assistant Professor of Theology, University of Religions and Denominations, Qom, Iran (Corresponding Author), karamip49@gmail.com.

2. Master's Graduate in Theology, University of Religions and Denominations, Qom, Iran, ehsan.safir@chmail.ir.

بازنمایی امر دینی در پدیده فوتبال

الله‌کرم کرمی پور^۱
احسان کریمیان‌ها^۲

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۳۰]

چکیده

مقاله حاضر، این پرسش را می‌کاود که پدیده فوتبال چگونه می‌تواند «امر دینی» را از طریق حضور و آشکال رقابتی و ارتباطی خود در صحنه‌های باشگاهی یا ملی جهانی به نمایش بگذارد. این پدیده، در آنجا که ۲۲ در مستطیلی سبز به دنبال رقابت بر سر جام یا مدال مبارزه می‌کنند، گستره‌ای از مبادلات پولی، تجاری، زیبایی، هنری، فرهنگی، اخلاقی و دینی را به نمایش می‌گذارد. در این میان، فوتبال به کل پیچیده‌ای از بازیکنان، هواداران و باشگاه‌داران تبدیل می‌شود که گرایش‌ها، رفتارها و هویت‌های فرهنگی، دینی و معنایی را آشکار می‌کند. در این مقاله با روش پدیدارشناسی - تفسیری و تکنیک نشانه‌شناسی - تحلیلی به پدیده فوتبال به عنوان یکی از مهم‌ترین عرصه‌های ورزشی که می‌تواند کنش‌ها و نشانه‌های امر دینی را بازنمایی کند، پرداخته‌ایم. ابتدا مبنای نظری و رویکردهای کلی ناظر به این پدیده بررسی شده و سپس ویژگی‌ها و کارکردهایش ذیل عناوین، ابعاد نمایشی، پیش‌بینی‌ناپذیری، هویت بخشی، قدرت رسانه‌ای، مناسبتی مناسبی، جادوی و معنوی و در قالب سجده‌های شکر و شادی سامان یافته است. در نتیجه این بررسی و با هدف فهم امر دینی در فوتبال، به دست می‌آید که قابلیت شکل‌پذیری و سیالیت این پدیده در مواجهه با فرهنگ‌های متکثر، مهم‌ترین میدان اجتماعی در به‌کارگیری زبان نمادین و نمایش امر دینی در قالب حرکات و مناسک، به صورت فردی و تیمی گروهی است.

کلیدواژه‌ها: بازنمایی، امر قدسی، پدیده فوتبال، امر دینی، نماد.

۱. استادیار دین‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران (نویسنده مسئول) karamip49@gmail.com

۲. کارشناس ارشد دین‌شناسی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران ehsan.safir@chmail.ir

طرح مسئله و موضوع

پژوهشگران فوتبال میزان تعامل رفتاری و داد و ستد فرهنگی و اجتماعی شان با این ورزش جهانی را صرفاً در جنبه‌های فنی و جذابیت‌های رقابتی اش محدود نمی‌دانند. هم‌زمان با استقبال رسانه‌های مختلف از پوشش حواشی و اخبار مربوط به پیش و پس مسابقات فوتبالی، انعکاس رفتارهای پیدای پنهان کنشگران مرتبط با این رشته پرترفدار، رویکرد ویژه‌ای به این صحنه بخشیده که سویه‌های برخاسته از اعتقادات دینی و باورهای مذهبی مرتبطان این رویداد نیز بخشی (Episode) از این نمایش قلمداد می‌شود. صحنه‌ای که از تلاقی مناسبت‌های مذهبی با برگزاری مسابقات فوتبال، سرودهای مذهبی و نیایش تماشاگران گرفته تا سجده شکر بازیکنان و نمایش پانتومیم‌گونه «صلیب» را دربر می‌گیرد؛ مصادیق و نمونه‌هایی از این دست، شخص را با این پرسش روبه‌رو می‌کند که: آیا پدیده فوتبال با همه ویژگی‌های فردی و ساختاری اش، امروزه به بستری مناسب برای انعکاس امر دینی بدل شده است؟

پیشینه

آنچه اغلب می‌دانیم و خوانده‌ایم نوشته‌ها و تحلیل‌ها با تمرکز بر کارکردهای فنی و حرفه‌ای و نیز اقتصادی و نقل و انتقالات «فوتبال محور» توسعه یافته و پیشرفته است؛ تریفوناس (۱۳۹۴) از دیدگاه نشانه‌شناختی و آسیب‌شناختی به «نگرانی‌های ناشی از توسعه فوتبال در زندگی روزمره» پرداخته و کوشیده است از خلال آرای امبرتو اکو، پدیده‌هایی همچون ورزشگاه، هواداران، وراجی و ابتذال ورزشی را بررسی کند. سایمون کریچلی (۱۳۹۸) در کتاب به چه فکر می‌کنیم، وقتی به فوتبال فکر می‌کنیم؟ به ابعاد «احساسی»، «مردانگی» و اینکه فوتبال چگونه به موضوعی برای اندیشه‌ورزی (فلسفی) تبدیل شده، نگاه کرده است. کتاب جامعه‌شناسی فوتبال در بافتی جهانی (کله‌لند، ۱۳۹۷) با هدف کمک به تبیین اشاعه جهانی فوتبال و دگرگونی‌های فوتبال، به این پدیده توجه کرده است.

منابع فوق، بخشی از ادبیاتی است که به این بازی جهانی اختصاص یافته است. نگاه به فوتبال در ایران چندان از چشم‌انداز مضامین دینی نگریسته نشده است. نوشته پیش رو سعی دارد از طریق تحلیل جنبه‌های متنوع رفتارهای دینی در پدیده فوتبال، امور سه‌گانه زیر را بررسی کند: ۱. ظرفیت ویژه «فوتبال» در به‌کارگیری مفاهیم انتزاعی و مضامین دینی؛ ۲. قابلیت شکل‌پذیری و سیال مفاهیم و باورهای دینی؛ و ۳. کاربرد زبان «نمادین» به عنوان الگوی بازنمایی امر دینی. در ادامه، پیش از بیان یافته‌ها و نشانه‌های تجربی و نشانه‌شناختی به بنیادهای نظری این موضوع می‌پردازیم.

۱. مبانی نظری

۱.۱. امر مقدس در نگاه پدیداری

امر قدسی به تجربه‌ای درونی، جذبه‌ای مینوی و بارقه‌ای وصف‌ناپذیر اشاره دارد که فراتر از ساحت عقل بشری است (وین‌رایت، ۱۳۷۸: ۱۱). پرسش این است که چنین مفهومی با اوصاف مجردی که بر آن بار می‌شود، چگونه می‌تواند از قابلیت بازنمایی و حضور پدیداری و عینی برخوردار باشد؟ برخی از پدیدارشناسان عرصه دین به این مطلب توجه کرده‌اند؛ میرچا الیاده (۱۹۰۷-۱۹۸۶: ۹) مقدس و نامقدس را به عنوان دو شیوه زیستن و دو نحوه وجود در جهان یاد می‌کند. به عقیده الیاده، هر عمل و آیین دینی با این حقیقت فراتجربی، یعنی امر مقدس در ارتباط است. در این نگاه، فرد دیندار معتقد است واقعیتی مطلق و مقدس وجود دارد که فراتر از این جهان است، اما خود را در این جهان متجلی می‌کند و در نتیجه به آن تقدس و واقعیت می‌بخشد. امر مقدس گاه در کسوت اساطیر، نمادها یا در کیهان‌شناسی و انسان‌ها ظاهر می‌شود که الیاده به طور مشخص آن را در سه شکل «نماد»، «اسطوره» و

«آیین‌ها» جلوه‌گر می‌داند، به طوری که در افعال و اعمال انسانی بروز و ظهور می‌یابد (Eliade, ۱۹۵۹: ۲۱ به نقل از: لک زایی، ۱۳۹۳: ۱۰۱). کسان دیگری مثل فان در لئو (Gerard van der Leeuw)، دین‌شناسی هلندی، کوشیده‌اند رابطه میان امر مینوی و زمینی، یا صورت محسوس و متعالی دین را در قالب نمادها و آیین‌ها شرح دهند (سگال، ۱۳۹۸: ۲۸۴).

مرلوپونتی پدیدارشناسی را یادگیری دوباره نحوه دیدن دنیا توصیف می‌کند. این رویکرد، ما را به بوطیقای زمان، فضا، درام و همه آن عناصری هدایت می‌کند که ویلیام جیمز، آن را «زندگی حسی رازآمیز» می‌خواند و سایمون کریچلی، به جنبه‌های متنوع فوتبال ارجاع می‌دهد (کریچلی، ۱۳۹۸: ۲۹).

۲.۱. امر مقدس در نگاه تفسیر چندلایه

گاه فهم امر مقدس در حیطه رفتارها و کنش‌ها، مطالعه نشانه‌شناختی از طریق «توصیف چندلایه» (Thin description) یا توصیف عمیق، در مقابل «توصیف تک‌لایه» (thick description) یا توصیف رقیق است (کرمی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۶۰؛ گیرتز، ۱۳۹۹) که گیلبرت رایل (Gilbert Ryle) (۱۹۰۰-۱۹۷۶)^۲ به تأثیر از لودویگ ویتگنشتاین (۱۸۸۹-۱۹۵۱) در فلسفه زبان و ذهن توسعه داده و سپس کلیفورد گیرتز (۱۹۲۶-۲۰۰۶) در مطالعات انسان‌شناختی فرهنگ و دین، این نگاه را به کار گرفت.

در روش توصیف عمیق، رفتارهای دینی را می‌توان از طریق نشانه‌شناسی درک کرد. در نگاه معناکاوانه (hermeneutical) دین و فرهنگ به کالبدی عینی در واقعیتی اجتماعی و همچون «متنی نوشتاری» در می‌آید که جست‌وجوگر باید بکوشد با نقب زدن و دست‌یابی به معانی «نهفته» در آیین‌ها، رفتارها و بازی‌های پیچیده و چندلایه به تحلیل و تفسیر دقیق آنها بپردازد. این پژوهش با نگاهی به تحلیل پدیدارشناختی، بیشتر چارچوب و چشم‌انداز

روش شناختی کلیفورد گیرتز برای فهم معانی نهفته در پدیده فوتبال است؛ بدین بیان که با دلالت‌ها، نوشتار، حس و بیان چگونه می‌توان نمادها را فهم کرد و چگونه این امور می‌توانند بازتاب باورها، هویت‌ها و خرده‌فرهنگ ملت‌ها باشند.

۲. فوتبال به مثابه امر پدیداری

فوتبال شاید اجتماعی‌ترین و پیچیده‌ترین پدیداری است که روابط انسانی را به نمایش می‌گذارد. این نمایش و آشکارگی را در امور ذیل پی می‌گیریم:

۱.۲. پدیده فوتبال؛ از سرگرمی تا هویت بخشی

ریشه‌های تاریخی این رشته از دوره پیشاتاریخ، قابل ردیابی است. هرچند درباره ریشه‌های واقعی فوتبال و خاستگاه اولیه‌اش اختلاف نظرهایی وجود دارد. با این حال، همگان متفق‌اند که فوتبال (در شبیه‌ترین حالت به قالبِ امروزی‌نش) ابتدا در انگلستان و به سال ۱۸۶۳ با تأسیس اتحادیه فوتبال، رسماً مدوّن شده است (کله‌لند، ۱۳۹۷: ۲۷). فوتبال نوعی بازی است و بازی در بدیهی‌ترین تعریفش فعالیتی است که با اختیار و با هدف سرگرمی در اوقات فراغت انجام می‌شود. بازی صرفاً امری کودکانه نیست. فردریش شیلر (friedrich schiller) معتقد است فقط وقتی امور انسانی و کاری‌اش به بازی تبدیل می‌شوند، به تمامیت خویش نائل آمده است. خلاقیت، تعالی‌انگیزه، شکوفایی و رشد، همگی محصول تحققِ تام این نگرش است؛ نگرشی که به طرز محسوسی بازدهی فعالیت انسان‌ها را کیفیت می‌بخشد (احمدوند، ۱۳۹۲: ۳۱). از این رو فوتبال، در ابتدایی‌ترین سطحش، ماهیتاً نوعی «بازی» است. منظور از «فوتبال» در این مقاله، در معنای مدرنش، همان چیزی است که از طریق فدراسیون بین‌المللی فوتبال (FIFA) نهادارائه فوتبال در سطح جهانی است.^۳

۲.۲. پیش‌بینی ناپذیر بودن

مفهوم «بازی»، به گونه‌ای منحصر به فرد از رابطه متافیزیکی میان جبر و اختیار فرامی‌رود (قمی و ریخته‌گران، ۱۳۹۳: ۳۶). فوتبال اما، این نقش را به ظریف‌ترین شکل ممکن ایفا می‌کند. آنچه در خاصیت تاس‌گونه فوتبال نهفته است، بیشتر از هر بازی دیگری، مرزهای ناپیدای جبر و اراده را به یکدیگر نزدیک می‌کند و گاه به غافل‌گیرانه‌ترین حالت ممکن، همگان را مبهوت تقدیر نهفته در خویش می‌سازد. در فوتبال نه شانس تعیین‌کننده است و نه توانمندی؛ بیشتر آمیزه‌ای از هر دوی اینها است که سرنوشت بازی را رقم می‌زند و البته گاه این و گاهی آن، بر بازی مسلط‌تر است. هیجان‌انگیزتر اینکه شما هر بار در حالی با بازی جدید مواجه می‌شوید که نمی‌دانید چه آمیزه‌ای در انتظار شما است (ریچاردز، ۱۳۹۶: ۱۲). نقل قول مشهوری از لس‌فردیناند (بازیکن سابق فوتبال انگلستان) وجود دارد که می‌گوید: «اما همیشه می‌گویم هیچ چیز در فوتبال شگفت‌زده‌ام نمی‌کند».^۴

۳.۲. بازسازی درام زندگی

فوتبال بسیار شبیه به زندگی است. زندگی انسان می‌تواند از کوشش و پویایی غریزی تا امری عقلانی، هنری، هیجان‌انگیز و عاشقانه اعتلایابد (شجیع، ۱۳۹۵: ۹۸). فوتبال اوج‌گیری شرایط انسانی در صحنه‌ای محدود و مشخص است. شاید مؤلفه‌های بازی فوتبال را کم و بیش در سایر بازی‌ها نیز بتوان یافت، اما آنچه فوتبال را در این زمینه منحصر به فرد کرده، تجمع اکثر شرایط در قالب بازی خاصی است. ویژگی دیگر فوتبال که آن را از سایر رشته‌ها متمایز می‌کند، به سادگی قوانین آن مربوط می‌شود (ریچاردز، ۱۳۹۶: ۱۶). وقتی درباره فوتبال بحث می‌کنید هیچ تضمینی وجود ندارد که برنده بحث، فرد باسوادتر باشد.

۴.۲. هویت بخشی

به عقیده کارشناسان، فوتبال به روش‌های متفاوتی، نقش مکمل را در ایجاد عناصر هویت بخش برای طبقات مختلف اجتماعی ایفا کرده است (کولر و برنلد، ۱۳۹۷: ۶۸). طرفداری از یک تیم فوتبال و حمایت همه جانبه افرادی که در واقع، پیام هویت خواهانه‌شان را به دیگران ارسال می‌کنند نشان‌دهنده قدرتی هویت بخش است که در فرآیند اجتماعی شدن، برخلاف سایر هویت‌ها، با گذر زمان و توسعه روزافزون این ورزش، همواره تقویت شده است (شجاع، ۱۳۹۵: ۱۰۱). هویت بخشی از طریق فوتبال، چه در حوزه‌های فردی و چه در ابعاد اجتماعی و ملی، قابل تشخیص و ردیابی است.

۳. ابعاد نشانه‌شناختی

فوتبال پدیده‌ای مدرن است که در «نظام اجتماعی انسان‌ها» معنا می‌یابد و انسان، موجودی است که بنا بر سابقه‌ای مُجرب، همواره حامل معانی اعتقادی و مشتاقِ بازنماییِ باورهای متعالی خویش است؛ ورزش، و به طور مشخص فوتبال، بستری مناسب برای این امر فراهم آورده است. از این منظر، دو نکته در خور ذکر است:

۱. بازنماییِ باورهای دینی در فوتبال، به شدت و ضعفِ باورمندی مردم کشورها به آیین و منش مذهبی خاص آنها وابسته است که طبیعتاً در برخی از سرزمین‌های صاحب فوتبال و درباره چهره‌های محبوب جهانی به عنوان ستاره‌های قهرمان یا اسطوره‌های جذاب، نمود خارجی بیشتری دارد و آثار روانی سزاوار تأمل در مخاطبان عمومی‌اش می‌گذارد؛ این خود حاکی از پیغامی است که طفیلی پذیرش نظریه «امکان بازنمایی امر قدسی در هیبتِ نمادهای رفتاری دلالت‌گر» است، به نحوی که با دخالت مکانیسمی معنا ساز (دین و باورهای قدسی) ممکن می‌شود.

۲. مظاهرِ بازنمایی امر دینی در فوتبال، هم از منظر فردی و هم از جنبه نهادی و ساختاری رصدپذیر است. فوتبال امروزه به نهادی مستقل و فربه تبدیل شده که با جریان‌های فرهنگی و دینی، داد و ستدی هوشمندانه برقرار کرده است. هرچند هویت اجتماعی انسان‌ها بر ساخته از هویت فردی آنها است، اما گرایش‌های عام دینی در یک منطقه، می‌تواند در روند شکل‌گیری الگوهای مسلط و جهت‌دهی رفتارهای اعتقادی افراد دخیل باشد.

۱.۳. اکران رفتارهای دینی؛ باشگاه‌سازی، نام‌گذاری و شکرگزاری

فوتبال را نه فقط در محدوده مستطیل سبز، بلکه در رفتار مربوط به طرفداران به میزان تأثر آنها از این پدیده جهانی می‌توان جست. از این رو رفتارهای برتافته از اعتقادات دینی در فوتبال، صرفاً در افعال بازیکنان و داخل زمین خلاصه نمی‌شود، بلکه این قبیل کنش‌ها را خارج از گود، کمی دورتر از صحنه رسمی آن نیز می‌توان یافت. تیم فوتبال ساوتهمپتون که مدت‌هاست در بالاترین سطح لیگ انگلستان حضور دارد، در بین طرفداران و دیگران به «مقدس‌ها» (The saints) مشهور است. در واقع، انجمن جوانان کلیسای سنت ماری بوده و این لقب، میراث روزهای تأسیس این باشگاه است که از علاقه‌مندان به فوتبال در انگلیس به یادگار مانده است. باشگاه فوتبال «سنت جانستون» (football club St Johnstone F.C.) در اسکاتلند، که جزء قدیمی‌ترین تیم‌های اروپا به حساب می‌آید، نامش را از «سنت جان پاپتیست» (Saint John the Baptist)، عموزاده و خویشاوند عیسی مسیح، گرفته است.

باشگاه فوتبال ابومسلم خراسان و مجموعه فوتبال‌ی این موسسه فرهنگی و ورزشی، از تیم‌های مطرح سال‌های نه‌چندان دور فوتبال ایران است. نام این باشگاه در یادبود سردار ایرانی و رهبر جنبش سیاه‌جامگان «بهبزادان پور ونداد هرمزد» ملقب به آبوْمُسْلِم خُراسانی نام‌گذاری شده

که توانست با براندازی حکومت بنی امیه، حکومت بنی عباس را پایه‌گذاری کند. با این حال، عده‌ای از مورخان با انتساب او به گرایش تشیع، بر رفتار هوشمندانه‌اش برای پیشبرد اهداف این مکتب تأکید می‌کنند. احتمالاً برگزیدن نام «ابومسلم» برای تیم فوتبال این باشگاه، از طرفی برای ایجاد روحیهٔ جنگندگی بیشتر در میان بازیکنان بوده و به اقتدار دوست‌داران و تماشاگران این تیم کمک کرده و نیز به گرایش دینی و سلوک معنوی ابومسلم اشاره دارد که از نظر مجریان نام‌گذاری می‌توانسته الگوی مناسبی در این عرصه باشد.

نظر به اینکه امویان دارای پرچم‌های سبز بودند و لباس‌های سبزرنگ می‌پوشیدند، انتخاب رنگ دیگری به جز سبز، به عنوان رنگی باشکوه و نمادین، محل توجه ابومسلم قرار گرفت. علت انتخاب رنگ سیاه هم این بود که ابومسلم خود و گروهش را در عزای «زید بن علی» و فرزندش «یحیی بن زید» می‌دانست (زرین‌کوب، ۱۳۸۵: ۱۱۶).

برخی از بازیکنان با بروز اعتقادات دینی‌شان در زمین فوتبال و نمایش آن برای تماشاچیان فراوانی که در داخل استادیوم یا پای گیرنده‌های تلویزیونی به نظاره نشسته‌اند، باورهای مذهبی خویش را بازنمایی می‌کنند. در دین اسلام و نیز ادیان ابراهیمی، سجده مخصوص خدا و برای پرستش او است؛ از این رو سجده برای غیر او جایز نیست. این عمل برای

مسلمانان عبادت محسوب شده و از مهم‌ترین ارکان نماز مسلمانان به شمار می‌آید. سجده، که نمادی از خضوع و نهایت تواضع در برابر موجودی متعالی و برتر است، ۶۰ مرتبه در قرآن استفاده شده و نام یکی از سوره‌های کتاب مقدس مسلمانان است که در آخرین

آیه اش، سجده را وسیله قُرب و نزدیک شدن به خدا معرفی می‌کند.^۵ این عمل عبادی برای ادای احترام و مراتب شکر به خداوند، فقط مختص مسلمانان نیست و در ادیانی مانند مسیحیت^۶ و یهودیت^۷ هم هست.

پل پوگبا (Paul Pogba)، بازیکن ملی پوش فرانسه، در فینال جام جهانی روسیه و پس از آن، که در کنار هم تیمی هایش توانستند با نتیجه ۴ بر ۲ کرواسی را شکست دهند، در حالی که موفق شده بود یک گل از گل‌های تیمش را در این بازی به ثمر برساند، به سجده افتاد تا به اذعان برخی از خبرگزاری‌ها به صاحب اولین سجده در تاریخ فینال جام‌های جهانی بدل شود. با این حال، شاید مشهورترین فوتبالیست سجده‌کننده در سال‌های اخیر را بتوان «محمد صلاح»، اهل کشور مصر، دانست. موفقیت او به عنوان فردی مسلمان باعث شد هواداران این تیم، همواره سرودی را در وصف وی زمزمه کنند: «اگر او (محمد صلاح) چند گل دیگر بزند، من هم می‌خواهم مسلمان شوم، در مسجد بنشینم و این چیزی است که من می‌خواهم».^۸ محمد صلاح معمولاً پس از بازکردن دروازه حریفان به سجده می‌رود و این‌گونه از خدایش قدردانی می‌کند. میزان محبوبیتش نزد مصری‌ها، خصوصاً پس از صعود تیم ملی مصر (به جام جهانی ۲۰۱۸ روسیه) با گل صلاح در آخرین ثانیه‌های بازی افزایش یافت و تعجب همگان را برانگیخت، به طوری که بیش از یک میلیون رأی از مردم مصر در انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۱۸ در این کشور کسب کرد، بدون اینکه در این انتخابات شرکت کرده باشد! (The New Arab, 2018).

۲.۳. توجه به مناسبت‌های مذهبی

شنبه، روز تعطیل رسمی یهودیان مشهور به «شبات» است. یهودیان معتقدند این روز مقدس است و به استنادِ تعالیم تورات، کارکردن در این روز را جایز نمی‌شمرند. در سال‌های اخیر برگزاری مسابقات فوتبال در این روز به یکی از موضوعات تنش‌زا در میان هواداران بدون شرط شریعت از یک سو و دینداران میانه‌رو از سوی دیگر تبدیل شده بود؛ زیرا اگرچه مذهب یهودیت کارکردن به استثنای برخی امور محدود را در این روز ممنوع اعلام کرده و مؤمنان را به خواندن تورات، عبادت یا استراحت تشویق کرده بود، اما همیشه در روز شنبه علاقه‌مندان می‌توانستند فوتبال بازی کنند.

هواداران تیم رئال مادرید اسپانیا به احترام برخی بازیکنان تیمشان که روزه‌دارند، بعد از غروب آفتاب در خیابان برنابئو جشن «رامادان» برگزار می‌کنند (شجاع، ۱۳۹۵: ۹۸). نیکولاس آنلکا (Nicolas Sébastien Anelka) مهاجم فرانسوی (سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۲) تیم چلسی نیز بر روزه‌داری در ماه مبارک تأکید بسیار داشت و حتی دوستان مسلمانش در لیگ برتر انگلستان را به انجام دادن این فریضه الهی فرامی‌خواند؛ عبدل سلیم بلال یا همان نیکولاس آنلکا توانسته بود نظر مسئولان تیم چلسی را به اسلام تغییر دهد تا جایی که در ماه مبارک رمضان نه تنها عرصه را بر مسلمانان تیم تنگ نمی‌کردند، بلکه به آنها کمک می‌کردند تا در چند نوبت، کار پذیرایی از هواداران مسلمان این تیم در زمان افطار را نیز بر عهده بگیرند.

آغاز جام جهانی ۲۰۱۸ در کشور روسیه، نیز مصادف با آخرین روزهای ماه رمضان نزد مسلمانان بود. در برگزاری این نیایش، مساجد نزدیک به محل برگزاری مسابقه تیم‌های مصر و اروگوئه و نیز ایران مقابل مراکش از رونق بیشتری برخوردار بود. بسیاری از طرفداران سه تیم مسلمانی که اولین مسابقه‌شان را هم‌زمان با عید فطر برگزار می‌کردند از طریق جست‌وجو در راهنمای نقشه برخط گوگل کوشیده بودند نزدیک‌ترین مسجد را به استادیوم

محل برگزاری مسابقات انتخاب کنند. مسئولان ورزشی روسیه نیز با تدارک مکان های مناسب در نزدیک ترین فاصله به محل برگزاری مسابقات، زمینه را برای برگزاری نماز عید فطر فراهم کرده بودند.

۳.۳. تقابل نمادها و شعارها

تصاویر موجود در استادیوم های فوتبال نیز بعضاً دارای پیغام های دینی و مذهبی است که می تواند به عنوان نشانه هایی از بازتاب امر دینی در فوتبال بررسی شود. تصاویر مربوط به رهبران بزرگ دینی، اماکن مقدس یا شمایل قدیسان (شهداء، ایثارگران یا دانشمندان دین) از این جمله اند.

استادیوم نوتردام که ورزشگاه خانگی دانشگاه نوتردام در آمریکا است، استفاده ای دومنظوره برای فوتبال مرسوم و فوتبال آمریکایی دارد؛ بر دیوار این استادیوم بزرگ و قدیمی، تصویری مربوط به عیسی مسیح طراحی شده است که با عنوان «رستاخیز عیسی مسیح» (the resurrected Jesus) شناخته می شود. این نقاشی دیواری از قطعات کوچک سنگی تشکیل شده و اجزایش از کشورهای مختلف جهان تهیه شده است. در ۱۹۹۷ مسئولان استادیوم

تصمیم گرفتند با افزودن چند هزار صندلی، بر ظرفیت استادیوم بیفزایند، اما اعتراض دانشجویان مبنی بر مسدود کردن نمای این نقاشی دیواری باعث شد مسئولان موقتاً از انجام دادن آن منصرف شوند. با این حال، بعدها با افزودن تعدادی صندلی بخشی از تصویر در پشت سکوهای پنهان ماند.

۳.۴. امر دینی در زبان گزارشگران

گاه می‌توان گزارشگران رسانه را نیز به عنوان باز نمودگران امر دینی در فوتبال شناخت. نمونه این بازنمایی را می‌توان به وضوح در گزارش گزارشگر ۷۳ ساله تلویزیون مصر، مدحت شلبی در بازی دراماتیک مصر و کنگو مشاهده کرد. وی در لحظات بحرانی مربوط به ثانیه‌های پایانی مسابقه فقط نام خدا را تکرار می‌کرد؛ شاید اصلاً فراموش کرده بود که میلیون‌ها نفر مشغول شنیدن صدایش هستند و او باید با کلامش بازی را گزارش می‌کرد. بلافاصله بعد از اینکه داور نقطه پنالتی را نشان داد، فریاد زد: الله اکبر، الله اکبر... در لحظه زدن ضربه پنالتی هم ذکر «یا رب، یا رب، محمد صلاح والدموع»^۹ را با عبارت: «بسم الله الرحمن الرحيم» تکرار می‌کرد، جمله‌ای که سرآغاز کتاب مقدس مسلمانان است.

۳.۵. بیان نمادین رهبران دینی

حضور تیم ملی فوتبال ایران در جام جهانی ۲۰۱۸ روسیه، پیام رهبر دینی این کشور را در پی داشت. طبق اعلان سایت فدراسیون فوتبال این کشور، در تماسی مستقیم از دفتر رهبری ایران با اردوی تیم ملی در روسیه و مدیر کاروان اعزامی فدراسیون فوتبال این کشور، پیام رهبر ایران به کاروان و بازیکنان تیم ملی فوتبال، پس از رقابت با تیم سرشناس اسپانیا به شرح ذیل اعلام شد: «بازی دیشب شما عالی بود؛ خدا قوت». پیامی کوتاه و در عین حال شفاهی، اما از عالی‌ترین مقام دینی کشور باعث شد بعدها کارلوس کیروش سرمربی وقت تیم ملی ایران، آن را «الهام بخش» بخواند.

اعضای تیم ملی فوتبال ایتالیا ساعاتی پس از قطعی کردن حضورشان در یورو ۲۰۲۰ به دیدار «پاپ فرانسیس» رفتند. در این دیدار علاوه بر بازیکنان تیم ملی ایتالیا، سرمربی و رئیس فدراسیون این کشور به همراه اعضای هیئت رئیسه این فدراسیون حضور داشتند. در این ملاقات رئیس فدراسیون فوتبال ایتالیا از اینکه پاپ اجازه ملاقات حضوری برای کلیه

اعضای تیم ملی ایتالیا را فراهم کرده است تشکر کرد و گفت: «تیم ملی نماد ثابتی از ارزش‌ها است. تیمی که مردم ایتالیا می‌توانند با تماشای آن الهام بگیرند و این تیم می‌تواند نقطه اتصال و اشتراک تمام مقولاتی باشد که با هم در تضادند». گفته می‌شود این ملاقات بیش از ۳۰ دقیقه به طول انجامید و پاپ فرانسیس به گرمی از اعضای تیم ملی ایتالیا استقبال کرد (Sportstar, 2019).

۳.۶. باور به طلسم یا جادو

در نظر برخی، مسئله پیش‌گویی‌های غیب‌گونه و جادو ممکن است صرفاً بخشی از جنبه‌های سرگرم‌کننده حول پدیده فوتبال به حساب آید. از این رو پرداختن به آن، گرچه شاید تفننی و گاه عامیانه به نظر رسد، اما از دیدگاه نشانه‌شناختی و انسان‌شناسی باید به معنای نهفته در آن نگریست و به درک امور رموز ماورائی آن در فرهنگ‌ها توجه کرد. سناریوی پیش‌گویی حیوانات در مسابقات فوتبال را شاید بتوان نمونه‌ای تنزل یافته و کم‌حجم از رابطه ماورائی دین و پدیده‌های بیرونی در طول تاریخ به شمار آورد؛ رابطه‌ای که محصول فرآیند برآورد در وضعیت ناشناخته، به واسطه ارتباطی مجهول با عالم اسرار و غیب است. این معنا که به غیب‌گویی (divination) نیز مشهور است، با به‌کاربردن نیروی پنهانی و فراطبیعی ممکن می‌شود. چیزی شبیه جادو (magic) و سحر؛ بسیاری

از انسان‌شناسان معتقدند علت گرایش مردم به رفتارهای جادوگرایانه این است که ترس یا بی‌اطمینانی‌شان را دربارهٔ موضوعاتی که احساس می‌کنند بر آن هیچ کنترلی ندارند کمتر کنند (سلیمانیان، ۱۳۸۷: ۱۲). نتیجهٔ مسابقهٔ فوتبال، طبق روال و بدون دخالت غیب‌گویی هم رقم می‌خورد، اما اگر افراد از پیش‌گویی حیوانات برای به دست آوردن نتیجه‌ای مطابق با واقع استفاده کنند، چنین عمل جادویی‌ای را مسئول رقم خوردن آن رویداد می‌بینند. لوران بلان (Laurent Blanc)، بازیکن تیم ملی فرانسه، قبل از شروع هر مسابقه به سمت دروازه‌بان تیمش، فابین بارتز (Fabien Barthez) می‌رفت و سرطاس وی را می‌بوسید تا این‌گونه بتواند بر اهریمن شکست خورده غلبه کند. جیوانی تراپاتونی (Giovanni Trapattoni)، سرمربی مشهور ایتالیایی عادت داشت قبل از آغاز مسابقه، آب مقدسی را که از طریق خواهرش تهیه می‌کرد بر روی زمین بازی بپاشد. شواهدی از این دست را می‌توان مصادیقی از باور به اثربخشی و نفوذ امور نامحسوس و ماورایی در ساحت محسوس اشیا در میان کنشگران فوتبالی دانست. فارغ از صورت‌بندی تفننی پیش‌بینی نتایج فوتبال به مدد حیوانات، توجه به ریشه‌های این کردار، ما را به سوی تلاش تاریخی انسان برای تسخیر نیروهای مرموز و نامرئی طبیعت راه می‌برد.

۷.۳. تویخ و تشویق تماشاچیان

معمولاً تماشاگران حاضر در ورزشگاه‌های فوتبال با جدیت در طراحی حرکات و شعارهای از پیش تمرین شده، تیم محبوبشان را تشویق و تهییج کرده، به آنان روحیه تزریق می‌کنند. مفاهیم، افعال و نمادهای برگرفته از مناسک ادیان نیز نزد هواداران برخی از تیم‌ها به سرمشق مناسبی برای تشویق و ترغیب بازیکنان تیمشان بدل شده است. نمونهٔ جالب توجهی از این سنخ، در لیگ فوتبال انگلستان به چشم می‌خورد که به تشویق موسوم به «آیت‌الله» (The Ayatollah) در باشگاه فوتبال «کاردیف سیتی» (Cardiff City F.C.) مربوط است؛

مراسمی که حامیان این باشگاه، هنگام جشن و شادی خصوصاً پس از به ثمر رسیدن گل به همت تیمشان، برپا می‌کنند (The Ayatollah (football celebration)). این عمل معمولاً بعد از فریاد بلند طرفداران با جمله «آیت الله را انجام بده» (Do the Ayatollah) صورت می‌پذیرد. پس از آن، طرفداران با بلند کردن دو دست، به مقابل اشاره می‌کنند و سپس آن را بالای سرشان نگه می‌دارند و با فراز و فرود سریع دستانشان، همگان را مجذوب نظم خاص و هیئت جذاب تشویق خود می‌کنند.

با تکرار این حرکت جمعی و متحدالشکل طرفداران کاردیف سیتی در رقابت‌های لیگ برتر انگلستان، این عمل به سرعت توجه رسانه‌ها را برانگیخت تا از چیستی این کنش بپرسند و منشأ آن را دریابند.^{۱۰} اما ماجرا از این قرار بود که گروهی از خوانندگان ولزی با الهام از مراسم خاک سپاری رهبر دینی ایران، آیت الله خمینی در ۱۹۸۹ که مستقیماً از تلویزیون انگلیس پخش

می‌شد، برای نخستین بار به این حرکت مبادرت ورزیدند و پس از آن در ۱۹۹۰ هواداران تیم «کاردیف سیتی» از آن تقلید کردند. در مراسم خاک سپاری رهبر ایران، جمعیت انبوهی در اندوه از دست دادن پیشوایشان با دو دست بر سر خود می‌زدند؛ این حرکت برای مردم آن خطّه در واقع نشانه ابراز سراسیمگی و پریشان حالی به سبب شدت اندوه و غم وارد شده بود که سپس به این صورت تغییر شکل داد تا شیوه‌ای برای تشویق این تیم فوتبال شود، هرچند نام خود را، که از لقب رهبران دینی آن اقلیم با عنوان «آیت الله» گرفته بود، ثابت نگه داشت. ادعا شده است که این حرکت ابتدا به عنوان نشانه ناامیدی در نحوه بازی تیم استفاده شده و پس از آن به عنوان حرکتی تشویقی به کار رفته است (Haynes, 1998: 40).

برخی از بازیکنان فوتبال پس از کسب موفقیت تیمشان یا بازکردن دروازه حریفان، با اشارات خود به نمادهای ادیبان یا نوشته‌ای که در زیر پیراهن اصلی‌شان به همراه دارند احساسات و عقاید دینی‌شان را بروز می‌دهند. ریکاردو کاکا (Ricardo Izecson)، بازیکن مشهور تیم ملی فوتبال برزیل که ایونجلیست^۱ بسیار مذهبی است و فعالیت‌های بسیار در کلیساهای سائو پائولو دارد، در جشن‌های قهرمانی در جام جهانی ۲۰۰۲ با برزیل و قهرمانی چمپیونزلیگ در ۲۰۰۷ با میلان پیراهنش را درآورد تا از طرحی رونمایی کند که در زیر جمله «من متعلق به عیسی هستم» داشت. به علاوه، کاکا بر روی کفش‌های فوتبالی‌اش عبارت «من به مسیح متعلقم» یا «عیسی در درجه اول قرار دارد» را درج کرده بود.

دیوید لوئیس (David Lewis) مدافع سرشناس تیم فوتبال چلسی و تیم ملی برزیل که همراه با این تیم در جام جهانی ۲۰۱۸ روسیه نیز حضور داشت، همواره از طریق رفتارهایش، اعتقاداتش را بروز داده است. این بازیکن همچون کاکا، باورهای مذهبی‌اش را در میدان فوتبال پنهان نمی‌کند. پس از کسب رتبه نخست در لیگ قهرمانان اروپا به همراه «چلسی» پیراهنی را پوشید که این نوشته رویش حک شده بود: «خدا مهربان است».

این نمونه‌ها، با اتکا بر شواهد فوتبالی، چنان‌که بیان شد، همگی حول بحث چگونگی بازنمایی امر دینی در فوتبال است که موجب شده است فدراسیون جهانی فوتبال و مسئولانش بعضاً پاسدار حریم اعتقادی ادیبان شوند و با وضع مقرراتی برای رعایت شأن بازیکنان دیندار، به حفظ هر چه بیشتر جایگاهشان همت گمارند. یکی از مصادیق این اکرام در جام جهانی ۲۰۱۸ روسیه هنگامی رخ داد که محمد الشناوی، دروازه‌بان مصری که در دیدار ابتدایی این تیم مقابل اروگوئه به عنوان بهترین بازیکن زمین انتخاب شده بود، از دریافت کردن جایزه مخصوص بهترین بازیکن خودداری کرد. وی پس از پایان بازی در تونس ورزشگاه در مواجهه با مسئول ویژه تحویل جایزه بهترین بازیکن، برخلاف میل سرپرست تیم ملی مصر عمل کرد و حاضر نشد این جایزه را دریافت کند؛ چراکه حامی مالی آن، یکی

از نشانگان تجاری تولید نوشیدنی‌های الکلی بود. در نهایت، او فقط با خبر این موفقیت، به گرفتن عکس اکتفا کرد تا با حرکت خود مسئولان فیفا را وادارد به جنبه‌های اعتقادی بازیکنان و تیم‌های حاضر در جام جهانی توجه بیشتری داشته باشند.

نتیجه

پدیده فوتبال به عنوان نشانه‌ای فراگیر در اصلی‌ترین جنبه‌های زندگی اجتماعی بشر نفوذ کرده و با آغوشی باز، هر آنچه را از بیرون می‌پذیرد، هضم کرده است؛ سیاست، فرهنگ، اجتماع و اقتصاد از مهم‌ترین عرصه‌های مرتبط با فوتبال است. در این میان نمی‌توان از نقش کنش‌های دینی، و ارتباط پیچیده آن با فوتبال در همه ابعادش غفلت ورزید. هرچند تصورات ابتدایی درباره فوتبال به عنوان پدیده‌ای که در مدرنیته ظهور کرده و در بطن آن نشو و نما داشته است، اذهان را از وجود رد پای مدلول‌های دینی در این رویداد، منحرف می‌کند، اما شواهد، حاکی از ارتباط دوسویه بین فوتبال و باورهای دینی است؛ مرادها‌ی که مطابق قاعده مجاورت می‌تواند منجر به ایجاد تحولات فراوان در هر یک از طرفین ملاقات شود. در مقام نتیجه‌گیری از چگونگی بازنمایی امر قدسی در پدیده فوتبال، اکنون به فهم دقیق‌تری از ظرفیت «انعطاف‌پذیری»، «سیالیت» و خصلت «نمادین» آن در رفتار کنشگران و تماشاگران دست می‌یابیم. فوتبال مانند

میدانی اجتماعی و به مثابه راوی بی‌تزویر، صادقانه عکس‌العمل‌های انسانی را بازتاب داده، در حالی که بیشتر این رفتارها کنش‌هایی برتافته از فرهنگ و آموزه‌های دینی مردمان است. نیز این پدیده به سبب حمل معانی و مضامین آموزه‌های ادیان، در فرآیندی خارج از الگوی رایج، ادیان را به یکدیگر پیوند داده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. مثلاً لوگوی جام جهانی ۲۰۱۸ که در کشور روسیه برگزار شد بیانگر توپ فضایی است که نمایانگر خاطره تاریخی، فرهنگ و سنت هنری و فناوری روسیه است که سفینه کروی شکل اسپوتنیک نخستین فضاپیماي جهان را در ۱۹۵۷ در مدار زمین قرار داد. همین‌طور رنگ قرمز آن بیانگر پنجره‌های جادویی میدان سرخ و کلیسای جامع سنت بازیل و ترکیب توپ مانند رنگ آبی و قرمز یادآور معماری سرزمین جادویی است. یا تیم ملی مراکش که در لباس بازیکنان عناصری از پرچم مراکش به رنگ قرمز یا ستاره‌ای پنج‌پر به رنگ سبز و به علامت خاتم سلیمان است. ستاره پنج‌پر نماد ارکان پنج‌گانه نزد اهل سنت است که بیانگر ادای شهادتین، نماز، روزه، زکات و حج است.
۲. فیلسوف زبان‌شناس انگلیسی.
۳. فیفا مسئول سازمان‌دهی و نظارت بر اکثر مسابقات چندجانبه (tournament) بین‌المللی فوتبال، به‌ویژه جام جهانی فوتبال است که اولین بار در ۱۹۰۶ تشکیل شد.
۴. "I was surprised, but I always say nothing surprises me in football".
۵. آیه ۱۵ سوره سجده: «... سَجِدًا وَ سَبِّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ هُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ؛ تنها کسانی به آیات ما ایمان می‌آورند که چون متذکر آیات ما شوند به سجده رخ بر خاک نهند و تسبیح و تنزیه و ستایش پروردگار کنند و ابداً به کبر و نخوت سراز فرمان حق نکشند».
۶. نک: سفر خروج، باب ۴، آیه ۳۱: «و قوم ایمان آوردند. و چون شنیدند که خداوند از بنی اسرائیل تفقد نموده، و به مصیبت ایشان نظر انداخته است، به روی درافتاده، سجده کردند».

۷. از فرمان‌های «ده فرمان» در یهودیت این است: «فقط يَهُوه «خدا» را پرست (مکاشفه ۲۲: ۸، ۹)، از بت پرستی اجتناب کن و بر غیر او سجده مکن» (۱ قرنتیان ۱۰: ۱۴).

۸. "If he's good enough for you, he's good enough for me. If he scores another few then I'll be".
"Muslim too. He's sitting in a mosque, that's where I want to be

۹. کارگردان تلویزیونی اشک‌های تماشاگران و دست‌های گشوده به دعا را به تصویر می‌کشید و محمد شلبی مدام فریاد می‌زد: «محمد صلاح واشک‌ها، محمد صلاح واشک‌ها؛ خدا یا محمد را یاری کن!».

۱۰. رسانه‌های متعددی درباره سبک تشویق این تیم واکنش نشان دادند که مطلب ریچارد ویلیامز، در بخش ورزشی گاردین، از آن جمله است. عنوان اصلی خبر چنین بود: «How doing the Ayatollah» یا تیترا دیگری که درباره مبدأ تشویق تماشاگران کاردیف سیتی این‌گونه می‌پرسد: «?What is the Ayatollah? Why do Cardiff City fans do it?»

۱۱. مسیحیت انجیلی یا اونجلیسم (evangelicalism) شاخه‌ای از آیین پروتستان با گستردگی جهانی است. محور مژده انجیل، مشتمل بر آموزه رستگاری بر لطف از طریق ایمان به تاوان عیسی مسیح است.

منابع

- قرآن کریم.
- کتاب مقدس.
- احمدوند، محمد علی (۱۳۹۲). روان‌شناسی بازی، تهران: دانشگاه پیام نور.
- تریفوناس، پیتر (۱۳۹۴). امبرتو اکو و فوتبال، ترجمه: محمود مقدس، تهران: مهرگان خرد.
- ریچاردز، تد (۱۳۹۶). فوتبال و فلسفه، ذهن زیبا، بازی زیبا، ترجمه: عیسی عظیمی، تهران: نشر مرکز، چاپ دوم.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۵). دو قرن سکوت، تهران: سخن.
- سگال، رابرت (۱۳۹۸). راهنمای دین‌پژوهی، ترجمه: محسن زندی و محمد حقانی فضل، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

- سلیمانیان، سهیل (۱۳۸۷). چستی جادو: رویکردی انسان‌شناختی بر پدیده جادو، تهران: آموزش و سنجش.
- شجاع، رضا (۱۳۹۵). رویکردها و نظریه‌ها در جامعه‌شناسی فوتبال، تهران: شوراآفرین.
- قمی، محمدباقر؛ ریخته‌گران، محمدرضا (۱۳۹۳). «تفسیر نیچه بر مبنای مفهوم بازی»، در: حکمت و فلسفه، ش ۳۹، ص ۲۷-۴۴.
- کرمی‌پور، الله‌کرم (۱۳۹۰). «روش و رویکرد کلیفورد گیرتز درباره دین و فرهنگ»، در: اندیشه نوین دینی، س ۷، ش ۲۴، ص ۱۵۳-۱۷۶.
- کریچلی، سایمون (۱۳۹۸). به چه فکر می‌کنیم وقتی به فوتبال فکر می‌کنیم؟ ترجمه: سیاوش آقازاد مسرور، تهران: ققنوس.
- کله‌لند، جیم (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی فوتبال در بافتی جهانی، ترجمه: حمیدرضا پورنگ، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کولر، کریستین؛ بزدل، فابین (۱۳۹۷). گل، تاریخ فرهنگی و اجتماعی فوتبال نوین، ترجمه: داوود حیدری و مفید علی‌زاده، تهران: دنیای اقتصاد.
- گیرتز، کلیفورد (۱۳۹۹). تفسیر فرهنگ‌ها، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: ثالث.
- لک‌زایی، مهدی (۱۳۹۳). «دین و تجربه امر قدسی از نگاه میرچا الیاده»، در: پژوهش‌نامه ادیان، ش ۱۶، ص ۹۱-۱۱۰.
- وین‌رایت، ویلیام (۱۳۷۸). «امر قدسی از نگاه رودلف اتو»، ترجمه: علی شیروانی، در: مفید، ش ۱۹، ص ۱-۱۷.
- Eliade, M. (1959). Sacred and Profane, Willard R. Trask (trans.), New York.
- Haynes, Keith (1998). Come on Cymru! Football in Wales, Sigma Leisure.
- Sportstar (2019). Pope Francis Receives Italian Football Team at Vatican, 13 October.
- TheNewArab(2018).Egypt'sElectionProducesSurpriseRunner-up:MohamedSalah,3April.

References

- The Holy Quran
- The Bible
- Ahmadwand, Mohammad Ali. 2013. Rawanshenasi Bazi (Game Psychology), Tehran: Payame Noor University. [in Farsi]
- Cleland, Jamie. 2018. Jameshenasi Football dar Bafti Jahani (A Sociology of Football in a Global Context), Translated by Hamid Reza Purang, Tehran: Research Institute of Culture, Art and Communication. [in Farsi]
- Critchley, Simon. 2019. Be Che Fekr Mikonim Waghti be Football Fekr Mikonim (What Do We Think of When We Think of Football?), Translated by Siyawosh Aghazad Masrur, Tehran: Ghoghhus. [in Farsi]
- Eliade, M. 1959. Sacred and Profane, Willard R. Trask (trans.), New York.
- Geertz, Clifford. 2020. Tafsir Farhang-ha (Interpretation of Cultures), Translated by Mohsen Tholathi, Tehran: Third. [in Farsi]
- Haynes, Keith. 1998. Come on Cymru! Football in Wales, Sigma Leisure.
- Karamipur, Allahkaram. 2011. "Rawesh wa Ruykard Clifford Geertz Darbareh Din wa Farhang (Clifford Geertz's Method and Approach about Religion and Culture)", in: New Religious Thought, yr. 7, no. 24, pp. 153-176. [in Farsi]
- Koller, Christian; Brandle Fabian. 2018. Gol, Tarikh Farhangi wa Ejtemai Football Nowin (Goal: A Cultural and Social History of Modern Football), Translated by Dawud Heydari & Mofid Alizadeh, Tehran: World of Economy. [in Farsi]
- Lakzayi, Mahdi. 2014. "Din wa Tajrobeh Amr Ghodsi az Negah Mircea Eliade (Religion and Experience of Sacred Fact from Mircha Eliade's Point of View)", in: Religious Studies, no. 16, pp. 91-110. [in Farsi]
- Qomi, Mohammad Bagher; Rikhtegaran, Mohammad Reza. 2014. "Tafsir Nicheh bar Mabnay Mafhum Bazi (Nietzsche's Interpretation Based on the Concept of Play)", in: Wisdom and Philosophy, no. 39, pp. 27-44. [in Farsi]
- Richards, Ted. 2017. Football wa Falsafeh, Zehn Ziba, Bazi Ziba (Soccer and Philosophy: Beautiful Thoughts on the Beautiful Game), Translated by Isa Azimi, Tehran: Center Publication, Second Edition. [in Farsi]

- Segal, Robert. 2019. *Rahnamay Dinpazhuhi (The Blackwell Companion to the Study of Religion)*, Translated by Mohsen Zandi & Mohammad Haghani Fazl, Qom: University of Religions and Denominations. [in Farsi]
- Shaji, Reza. 2016. *Ruykard-ha wa Nazariyeh-ha dar Jameshenasi Football (Approaches and Theories in the Sociology of Football)*, Tehran: Shur Afarin. [in Farsi]
- Soleymaniyan, Soheyl. 2008. *Chišti Jadu: Rukardi Ensanshenakhti bar Padideh Jadu (What Is Magic: An Anthropological Approach to the Phenomenon of Magic)*, Tehran: Education and Assessment. [in Farsi]
- Sportsstar. 2019. Pope Francis Receives Italian Football Team at Vatican, 13 October.
- The New Arab. 2018. Egypt's Election Produces Surprise Runner-up: Mohamed Salah, 3 April.
- Trifonas, Peter. 2015. *Umberto Eco and Football*, Translated by Mahmud Moghaddas, Tehran: Mehregan Kherad. [in Farsi]
- Wainwright, William. 1999. "Amr Ghodsi az Negah Rudolf Otto (Holy Fact from Rudolf Otto's Point of View)", Translated by Ali Shirwani, in: Mofid, no. 19, pp. 1-17. [in Farsi]
- Zarrinkub, Abd al-Hoseyn. 2006. *Do Gharn Sokut (Two Centuries of Silence)*, Tehran: Speech. [in Farsi]